

СЈЕЋАЊЕ

на академика Богумила ХРАБАКА*
(11. 01. 1927 - 12. 12. 2010)

ЦРНА ГОРА У АВНОЈСКОЈ ЈУГОСЛАВИЈИ 1945-1966. ГОДИНЕ

ABSTRACT: The paper brings an overview of political, economical and social position of the Socialist Republic of Montenegro within socialist Yugoslavia. Analysis of the main factors powering the movements in mentioned spheres was given according to relevant and available archival sources and press. Special emphasis was given to the role, importance and influence of the Montenegrin cadres upon the federal level, both in the state and party realms.

KEY WORDS: *Montenegro, Yugoslavia, Communist party, Blazo Jovanovic*

Саопштење које доносимо мало је могло бити састављено на архивском материјалу, који се под ознаком да је несређен фактички

* Поводом смрти универзитетског професора Богумила Храбака, на овај начин, изражавамо дубоко поштовања према његовој личности и пуној посвећености историјској науци. Захвални смо му за незаобилазан допринос који је као спољни сарадник Историјског института Црне Горе, и као писац бројних текстова у Историјским записима, дао развоју научне историографије о Црној Гори, од средњовјековног периода до најновијег времена.

не издаје. Архив ДСИП-а је консултован до средине 1962. године, а нека партијска грађа пре него што је добила ознаку одлагања, тј. да је несређена, такође је прегледана. Коришћени су објављени извори. Посебно су била корисна издања Савезног статистичког завода. Скупштински записници и необјављена грађа архива Савезне народне скупштине није прелиставана, јер на молбу није дат позитиван одговор. Титоградска Побједа и београдска штампа регистровале су дневна догађања и помогле су да се саставе анкетне прологомене. Обухваћени период није мали, није мањи од трајања Краљевине СХС-Југославије и омогућио је да се сагледа развој ствари.

Најпре ћемо дати неке енциклопедијске податке о Црној Гори у склопу југословенске федерације. Република је обухватала 13.967 км² и тиме 5,4% површине државе. У односу на границе установљене у Лондону 1913. године, Црна Гора је изгубила Метохију (Хвосно немањићког периода) која се никад није налазила у саставу Црне Горе нити је ту дотад живело црногорско становништво. С друге стране, без натезања Ђуро Пуцар се сагласио у име Босне и Херцеговине да Херцег-Нови (и околина) који је током прошлости увек припадао Херцеговини, припадне Црној Гори. Таквом рокадом Црна Гора је више добила него што је изгубила, иако је квадратура добитка нешто мања.

Федерална Црна Гора имала је 1. марта 1945. године 365.625 становника са 26,4 житеља на км². Тридесетого јуна 1954. Црна Гора је бројала 434.000 становника, са 31,4 житеља на км². Увећање је било и механичко због довођења радне снаге за Никшићку жељезару и друге индустријске објекте. Пораст популације био је висок од 1921. до 1940. године, а отад је увећање било нешто умереније. Према националном саставу, у попису од 30. марта 1953 - 366.000 пописаних су се изјаснили или били уписани као Црногорци (од 419.625 становника укупно), 12.000 као Срби, 10.000 као Хрвати, 1000 Словенци, 600 као национално неопредељени, 23.000 као Арбанаси; међу национално неопредељене уврштени су и остали Словени. На 1000 мушкараца (1945) долазило је 1293 жена, али већ 1953. само 1075. Старосна структура је 30. марта 1953. показивала следеће односе: деца до 4 године — 14,3%, деца 5-9 година и 11-14 година - 11,8%, омладина 15-19 година -10,7%, од 30. до 34. године -5%, од 40.-44 године -5,2%, са 60 и виш година -6,9%. Црна Гора је имала највише старог становништва у ФНРЈ. Популација Црне Горе била је млада, јер је већ 1929. сачињавала готово две трећине (63,8%). Становништво је најгушће било насељено на Приморју и у Зети, а најређе у бившем херцеговачком делу Републике, са Никшићем и Дробњаком. Прираштај становништва показивао је обрнуту пропорцију: највише деце рађало се у зони Пљеваља, Бијелог Поља, Бе-

рана и у области Никшића, а најмање у Боки Которској, око Цетиња и у Дробњацима. Густина становништва у Приморју постигнута је досељавањем из осталог дела Републике.

Према попису становништва, 1961. године Црна Гора је имала 471,894 житеља, од којих 383.988 Црногораца, 14.087 Срба, 10.664 Хрвата, 30.665 Муслимана, 25.803 Арбанаса итд. У исто време Црногораца је било у Србији 104.753, у Хрватској 7465, у Босни и Херцеговини 12.828 итд. Тада је у Црној Гори 34,2 људи живело на км² а у осталој Југославији 72.¹ Тридесет првога марта 1961. у Југославији је живело 518.000 Црногораца (или 2,5% укупне популације). У Црној Гори Црногорци су сачињавали 61,7%, Срби 7,5%, Муслимани 13,3%, Арбанаси 6,7%, а Југословена било је 10.943. У Србији Црногорци су сачињавали 1,5%, на Космету 2,5%.² У Србији је, дакле, живела готово четвртина Црногораца. Срија је била најсигурнија имиграциона област за вишак црногорске популације, посебно оне школоване.

Иако мала по површини, Црна Гора се делила на три субрегије — северну, средњу и јужну. Северна (са око 51 територије Републике и 39% становништва) је располагала са 67% обрадиве земље, поседовала 71% укупне дрвне масе, 70% сточног фонда, а у својој утроби имала је велику резерву угља, олова и цинка и располагала је претежним делом хидропотенцијала Републике. Субрегија је учествовала са 24% основних средстава, запошљавала је 27% радне снаге, имајући чак 43% незапослених. У друштвеном производу пољопривреда је суделовала са 44%. Средишна субрегија, изузев богатих налазишта боксита, имала је знатан део хидропотенцијала, а располагала је и другим природним ресурсима. Ту је живело 41,3% популације, која користи 22,6% сточног фонда и 25,5% дрвне грађе. Средњи део Републике учествује у друштвеном производу са 49,5% односно има 44,8% запослених. Та субрегија представља индустријску зону Републике, у којој је запослено 53,3% индустријског радништва. Она прима вишак становника, нарочито из северног дела Републике. Јужна субрегија располаже природним условима за развој туризма, поморску привреду и неких грана пољопривреде. Тај регион је најразвијенији део Републике. Обухвата 11,2% површине, 19,6% становништва, суделује са 25% у друштвеном производу и запошљава 23,4% популације.³

У току II светског рата окупатори су порушили а савезници избомбардовали 21.000 стамбених зграда и готово исто толико привредних јединица, срушили 80% мостова и изровали путева; без крова се нашла

¹ Савезни завод за статистику, Попис становништва 1961, Београд 1970., 10-11.

² Политика 19. В 1972,7.

³ Развој Црне Горе до 2000. године, Подгорица 1996, 1619-71.

четвртина становништва, 40% ученика остало је без учioniца; неки градови су били скоро порушени (Подгорица, Колашин, Бијело Поље). Све је то требало хитно обновити, како би се створили нормални услови за живот. Није било саобраћаја и саобраћајних средстава. У току 1945, 1946. и првих месеци 1947. године средствима Фонда обнове оспособљено је око 12.000 стамбених зграда. Ратом су упропашћена 24 индустријска предузећа. Током 1947. године закони су омогућили држави да преузме сва индустријска предузећа и све племенске, сеоске и приватне шуме. Већина трговачких радњи и пиљарница прешла је већ првих година народне власти у власништво државе и задруга. Обнова је 1945-46. године изведена домаћим средствима и домаћом радном снагом, пре свега омладинском и народнофронтовском.⁴

Црна Гора је била пасиван крај, без довољно хране и других дневних потреба. Храна је довлачена из Војводине и Србије, камо су се одмах одселиле многобројне породице. Под италијанском окупацијом Црна Гора је знатно боље пролазила него области под немачком окупацијом, али од јесени 1943. немачки освајачи су се појавили и у Црној Гори. То нарочито важи за текстил и неке намирнице новим условима. Они индустријски погони који су могли да се ослободе, производили су без обзира на рентабилитет.⁵ Већ 1945. године Црна Гора је морала тражити дотације да покрије своје расходе. У годинама обнове главна пажња посвећена је обнови стамбеног фонда и саобраћаја,⁶ али се радило и на обради зиратне земље и на пошумљавању голети.⁷ Индустријска производња била је 1946. мања за 30% а 1947. за 10% од оне 1939-40. године.⁸ У прво време шумарству је поклоњена посебна пажња и експлоатација дрвне масе била је поприлична.⁹ Кадрова за политичке послове било је у Црној Гори после рата много, али није било стручних снага за покретање економике.¹⁰ Снабдевање храном и индустријском робом било је стално на дневном реду у Црној Гори.¹¹ Расподела довозених артикала налазила се у средишту пажње, па су се варошани активирали против несавесних трговаца.¹² У погледу откупа житарица и вуне Црна Гора је боље пролазила него друге области државе, које

⁴ Б. Јовановић, Извјештај о политичком раду Покрајинског комитета КПЈ за Црну Гору, Цетиње 1948, 35-38.

⁵ Преглед историје Савеза комуниста Југославије, Београд 1063, 61.

⁶ Б. Јовановић, Извјештај, 24, 39-40.

⁷ Б. Ковачевић, Комунистичка партија Црне Горе 1945-1952. године, Титоград 1986, 40.

⁸ Р. Вукчевић, Индустријализација и деетатизација Југославије, Титоград 1983, 315.

⁹ Привредна политика владе ФНРЈ. Записници Привредбог савета владе ФНРЈ, I, Београд 1996, 691 (I. III 1949); I, 727 (8. I 1949).

¹⁰ Исто, I, 136 (1949).

¹¹ Исто, 383-83.

¹² Б. Петрановић, Историја Југославије 1918-1978, Београд, 384.

су стално приказиване као богате, од којих се могло стално узимати; Црној Гори су често умањиване обавезе, јер органи власти нису просто намирили обавезе, а истовремено су јој повећавани контингенти шећера, масти и текстила.¹³ Целокупни млинови у Војводини су демонтирани и превезени у Црну Гору, што је рађено и за Албанију.¹⁴

Оно што мора да чуди јесте да Црна Гора није имала довољно радне снаге, и то ни оне најједноставније, кад су (1949) почели радови око Скадарског језера, као и за рад у шумама.¹⁵ Чланови Привредног савета стално су указивали на тоталну пасивност црногорског села. Та се чињеница мање осетила, јер је целокупна југословенска привреда блокадом од средине 1948. године била у стагнацији све до 1953. године.¹⁶ Успеси 1947. године нису се понављали. Тада је извршен највећи део теренских радова на прузи Никшић -Титоград.¹⁷ У таквим условима доходак по глави становника Црне Горе у односу на Словенију (100%) износио је: 1947. г. 43,8%, 1956. -36,3, 1963. -33,5%. У односу на Југославију он је износио: 1947. г. 72,2%, 1956.-66,8%, 1963. -63,3%¹⁸

У политичком погледу, током 1945. године било је још нешто четничких група које су крстариле по Црној Гори, али без могућности да привлаче народ. Приликом избора за Уставотворну скупштину (лл. новембра 1945) 11% %популације је апстинирало.¹⁹ Кампања Информбироа је битније продрмала Црну Гору него друге делове државе, пре свега због ранијих традиционалних веза са Русијом. За време политичке и економске блокаде Арбанаси су се отуђено односили према органима власти. Муслимани су се најпре (16. августа) конституисали као политичка скупина, доневши одлуку о скидању фереца и успостављању веза са органима власти.²⁰

Период обнове (1945, 1946) одликовао се у Црној Гори тиме да у раду није било неког нарочитог плана, него се више радило на брзину да се обезбеде прве потребе. Ипак, успеси нису изостали.²¹

Први петогодишњи план (1947-52) значио је већ почетак изградње социјализма, који се огледао у првом реду у економском преображају. Планска предвиђања за прву годину петолетке углавном су извршена.

¹³ Записници Привредног савета I,324,322.

¹⁴ Исто, 415 (1948).

¹⁵ Исто II,418,483,497.

¹⁶ Р. Вукчевић, Проблеми привредног развоја, Цетиње 1967, 49.

¹⁷ Б. Петрановић, н.д., 448.

¹⁸ Р. Вукчевић, Проблеми, 49.

¹⁹ Б. Петрановић, н.д., 393.

²⁰ D. Bilandžić, *Historija Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije*, Zagreb 1979, 24.

²¹ Б. Јовановић, Извјештај, 40.

Основни вишегодишњи задатак - исушење Скадарског језера - није могао бити обављен због држања Албаније. У пољопривреди, прокопан је канал у Љешкопољу и појачано је гајење индустријских биљака - дувана и памука. Но, показали су се и основни недостаци - немање метода у планирању инвестиција и мањак радне дисциплине.²² До изражаја су дошле и старе негативне околности: знатна удаљеност од главних центара снабдевања, неразвијена саобраћајна мрежа, високи транспортни трошкови, неинтегрисаност у југословенски привредни систем, па и слаба координација предузећа у оквиру властите републике.²³

Откуп житарица у Црној Гори 1949. године био је необично слаб и неажуран, те је црногорска влада тражила да се квота обавезе радикално смањи. Сетва 1950. била је минимална. Црногорци нису ништа давали од масноћа, а тражили су масноће из увоза. Ниједна друга република се није усуђивала да тако извољева. Сушне 1950. године стока из других република је пребацивана на прехрану у шумске ливаде Црне Горе²⁴ и ту су се нашле користи и за земљу која је дала гостопримство. У Црној Гори, навикнути да се скробна храна увек довози са стране, досетили су се да смање сетвене површине а да их онда поору и посеју за свега 53%.²⁵ Тако је било мање посла а храна је морала доћи са стране. После је нађен нов разлог да се Црна Гора потпуно ослободи давања природних обавеза - она је била поприлично одсечена од осталог дела државе,²⁶ али зато није могла да својом производњом себе покрива, јер је она и за довоз са стране одсечена!

Већ 1950. године у Црној Гори су се исказале неке негативне карактеристике, које ће се касније стално показивати. С једне стране, постојала су сувишна радна места и у чиновничком апарату па и у оно мало индустрије која је обновљена или подигнута, а с друге није било радне снаге оне најнеквалификованије (на пример у грађевинарству).²⁷ Августа 1950. обављена је дебиократизација радних места, те је за све министарске ресоре образовано једно привредно министарство. По предузећима је извршена децентрализација и распуштене су управе у ресорним централама.²⁸

Филип Бајковић установио је (1952) да се и у оквиру Републике шаљу нетачни извештаји о извршењу планских задатака.²⁹ Као и у

²² Исто, 43; Б. Кидрич, Привредни проблеми ФНРЈ, Београд 1950, 13.

²³ Р. Вукчевић, Проблеми, 60.

²⁴ Записници Привредног савета III, 146, 225, 240, 308, 330, 353, 378, 514, 546, 547.

²⁵ Исто, III, 158, 78, 484.

²⁶ Исто, III, 161.

²⁷ Исто, III, 567 и 200.

²⁸ Исто, III, 564, 181.

²⁹ Исто, IV, 706.

другим републикама, али ипак не у толикој мери као у Црној Гори, постојало је хипериздавање купона за “Р” — карте за снабдевање, које су давале право на обилатије добијање намирница.³⁰ Било је и апсурдних случајева у располагању друштвеном имовином. Предузеће “Радоје Дакић” продало је титоградској општини неку зграду за 13 милиона динара, а затим су исти објект узели у закуп за 37 милиона годишње³¹, вероватно да се ту дође малверзацијом за какав већи општински стан. Није тешко закључити да је такво поступање било готованско, не само на рачун шире заједнице, него и на рачун властитог предузећа.

Пошто резултати привредне делатности у Црној Гори првих година нису ништа добро обећавали, централна планска институција почела је да штеди средства кад је у питању била Црна Гора. Стога су ресорни министри-начелници преко гласила “Побједе” и тек основане “Народне борбе” почели кампању, чланцима у којима су приказивали велике привредне могућности Републике, ако се добију потребна средства. Један такав чланак објављен је на саму Нову годину 1951; истицао је поседовање обилних ресурса, а не и финансијских средстава и вршио притисак да федерација коначна изгради пругу Београд-Бар. То је био чланак Ј. Шћепановића “Ка даљем порасту наше индустрије”. Нарочито се много очекивало од солане у Улцињу, од боксита у широј околини Никшића. У чланку је учињено и једно признање: “Потрошња је увијек била кудикамо већа од производње, прије свега прехранбених артикала.” Привредни савет ФНРЈ означио је црногорске сељаке изван задруга као привредне пасивце и готоване, јер се природно очекивало да село треба да обезбеди нестручну радну снагу индустрији.³²

Обични физикалци за индустрију у Црној Гори слати су из Дебра. Стручни кадрови (чије је трошкове подмиривала савезна каса) нису послати средином 1952. године.³³ Желело се да се виде фабричке хале и административне зграде као и што више машинерије, уз илузију да је то довољно да се друштвени фонд Републике повећа и отворе нова радна варошка места.³⁴ И само подизање зграда трајало је веома споро, а још спорије монтажа машина, те је стварна и пунија индустријализација Црне Горе почела тек средином 1958, а ти погони су почели да избацују производе тек 1962. године. Рокови изградње и монтаже прекорачили су

³⁰ Исто, III, 215.

³¹ М. Зечевић, Почетак краја СФРЈ, Београд 1998, 52.

³² Народна борба (Подгорица), бр 1/1951; Побједа (Подгорица) 6.I 1951, 2-3; 1.I 1951, 1-2.

³³ Записници IV, 697 (16. VII 1952).

³⁴ Исто, IV, 525 (19. V 1952).

сва очекивања и битно су утицали на поскупљење радова и исцрпљивање фондова.³⁵

Сељачке радне задруге су префорсиране у Црној Гори, и ту је постигнут већи и бржи успех него у другим деловима државе. Сиромашни сељаци су радо улазили у такве задруге, сматрајући да их држава прима на исхрану, здравствено обезбеђење, за студентске стипендије итд. Задруге су основане и тамо где за њих није било услова - недовољно ораница, немогућност проширења производње, без саобраћајних могућности. И варошка пијаца је радо дочекала оснивање сељачких радних задруга, јер се сматрало да ће тржнице увек бити пуне намирница по ниским ценама, које ће одредити градски комитети.³⁶ И опет готовански однос на туђ рачун!

Према врстама привредних делатности, становништво Црне Горе је 1953. године показивало следећу структуру: пољопривредом се активно бавило 101.000 а издржавано је још 150.000 особа; шумарством се занимало 1.000 а издржавало још 2.000 чељади; рударство је било заступљено са 1.000 радника и 2.000 издржаваних; индустријом се бавило 6.000 са још 10.000 издржаваних; грађевинарство је било стално предимензионирано, са 10.000 запослених уз још 1.600 издржаваних; саобраћај је обухватио 3.000 људи уз још 6.000 издржаваних; производним занатством и домаћом радиношћу занимало се 5.000 уз 8.000 издржаваних; услужним занатством и осталим услугама бавило се 1.000 уз 2.000 издржаваних; у трговини, угоститељству, банкама и осигурању радило је 5.000 људи са 10.000 издржаваних; у државној и локалној управи било је заступљено 13.000 уз 20.000 издржаваних; ван делатности било је 2.500 са 16.000 издржаваних. Запажа се претерана заступљеност у администрацији и грађевинарству, као и превелики број - издржаваних код људи ван делатности, али је постојао мањак радне снаге за индустрију и рад у шумама. Док су шуме у Словенији и Србији претерано сечене, дрво из Црне Горе било је изузето од извоза, наводно због великих транзитних трошкова, али и зато што је околно становништво пружало отпор сечењу шума.

Из година првог петогодишњег плана, никако није могао могло да се изравна задужење Црне Горе код Народне банке преко оних средстава добијених неповратно с обзиром на план.³⁷

Руководећа политичка снага у федералној Црној Гори био је Савез комуниста (КПЈ). Но, ту се одмах појављује дилема: КП Хрватске

³⁵ Р. Вучковић, Проблеми, 78-9; Б. Јовановић, Извјештај, 45.

³⁶ Седнице Централног комитета КПЈ (1948-1952), приредили Б. Петрановић, Р. Кончар, Р. Радоњић, Београд 1985485, 452-3; Б. Ковачевић, н.д., 71, 72.

³⁷ Записници IV, 624 (2. VII 1962).

и Словеније су образоване још у лето 1937. године, дакле пре него што је Ј. Броз Тито преузео у земљи руководство у КПЈ. Комунистичке организације будућих република основане су знатно касније — у Македонији 1944, у Србији маја 1945, у Црној Гори тек октобра 1948, у Босни и Херцеговини још касније. Каснији конгреси КП Црне Горе заказивани су после конгреса СКЈ: други 1954, трећи 1959, четврти марта 1965. Стиче се утисак да су те републичке партије имале углавном задатак да санирају политичку ситуацију, да се супротставе сепаратистичким странкама и тенденцијама, а у Македонији и пропаганди Бугарске комунистичке партије. Слично совјетској пракси, основно језгро државе није имало своју посебну републичку организацију. Због те околности у последње време се у разговорима праве неоправдане комбинације да је београдско руководство стајало на сметњи националном оформљењу Црне Горе, односно посебности партије у Босни и Херцегови. Влада Црне Горе образована је тек крајем пролећа 1945, а дотад је постојао савет народних повереника. Слична ситуација је постојала и другде, на пример у Војводини, која је ослобођена још октобра-новембра 1944.

Прави разлози за такво поступање нису познати. Можда се чекао политички исход у Србији на изборима 11. новембра 1945, са могућношћу да се образује једна централна република, па би федерација била тројна или четворна, какве су комбинације постојале у грађанским странкама 1940. године у Србији.

Оснивачком конгресу КП Црне Горе (4. октобра 1948) претходио је V конгрес КПЈ. Како је проценат партијаца у Црној Гори који су се изјаснили за Информбиро био сразмерно највећи у односу на друге републике, Црна Гора се мало помиње у рефератима V конгреса. Наводе се фракционаши уочи ИИ светског рата - Петко Милетић, браћа Ђуфке и професор Блажо Раичевић. Пети конгрес је установио да међу црногорским партијцима жене заузимају 15,2%, дакле на другом су месту, јер су прво место држале еманциповане жене Војводине (22,24%).³⁸ Случај одметања Булатовића у једном месном комитету објашњен је тек касније, јер се он догодио после V конгреса. Представници врло бројног братства Булатовића и преломне 1918. године, али и раније су представљали политички ризик у одлучујућим моментима.

На III пленуму КПЈ (29-30. децембра 1949) Блажо Јовановић је говорио о важности кадрова, о питању мањка радне снаге у Црној Гори, о масовљењу сеоских радних задруга, којих је било и врло слабих, само на папиру да се стекну повластице, о производњи дрвне грађе која се из Југославије тада масовно извозила на Запад, о саобраћају и транспортним

³⁸ V конгрес Комунистичке партије Југославије. Извештаји и реферати, Београд 1948, 165.193,223,465.

средствима. На новом пленуму (28-30. јануара 1950) изложио је одметање Булатовића и ликвидацију 18 издајника, о идејно-политичком раду кад се већи број партијаца изјаснио за ИБ. (У целој земљи изјаснило се за ИБ 53.343 члана, од којих 14.500 радника и сељака.³⁹) У време II пленума највише партијских организација и чланства имао је Никишић (87:1582), захваљујући замаху индустријализације и електрификације; затим Титоград (43:1326), Цетиње (8:847) и Пљевља (23:301). На пленуму је Тито похвалио Вукмановића Темпа због радљивости у рударству; он је и касније био његов љубимац. У погледу доприноса и дохотка људи на селу, установљено је да је доходак у Црној Гори од пољопривреде десет пута мањи од просека за целу земљу. Ревизијом судских пресуда регистровано је да је у Црној Гори било 47%, у Србији 40%, а у Босни и Херцеговини 51% неоправданих хапшења. Негативно је оцењена фузија радних задруга у Црној Гори, где су се задруге окрупњавале без сагласности задругара. У Црној Гори једино у ФНКЈ нису успостављене области због малог пространства републике, што је довело до веће републичке централизације него у већим републикама, где би централизација била оправданија.

Почетком година 1946, 1947. и 1948. обављено је смењивање извршних већа а да то није јавно образложено, али је увек на челу владе остајао Блажо Јовановић. Блажо није повећао рејтинг после отпадања Милована Ђиласа, што се у јавности очекивало. То је можда било због недовољно јасног његовог става средином 1948. године. Арбанашки агитатори су југословенским бригадистима на радној акцији у Албанији говорили да се Блажо изјаснио за ИБ. Чудно је да је Енвер Хоџа имао илузија са Јовановићем, јер Блажо за време ратног боравка у Албанији као инспектор КПЈ стварно није много урадио. Од 1949. до 1952. КПЈ је радикално променила генералну линију у управљању земљом, прешавши од строгог централизма на самоуправљање. Са 1965. годином настала је промена у целокупном привредном систему. Код тих заокрета у Црној Гори није било посебних ставова, мада је Црној Гори одговарао централизам.

На IV конгресу СК Црне Горе (15-17. марта 1964) присуствовало је 322 легата, од којих су 232 били изабрани; њихов социјални састав био је: 46 радника, 85 службеника, 21 привредник, 55 политичких радника, два новинара, три ученика и студента, пет пензионера, три домаћице и 12 осталих; делегата жена био је 36. Запажа се велики број службеника и политичких активиста. Тада је било 34.000 организованих и 1.013 основних организација са 32% радника, 37,3% службеника, 14,5%

³⁹ Као нап. 36, 240.

земљорадника, 12% ђака и студената, 15,8% жена. Од III конгреса чланство је увећано за 6.741 члана, од тога 36,97% радника. У нови Централни комитет изабрано је 59,15% нових људи. Од привредно-друштвених питања наглашени су саобраћај, ефикасна употреба средстава, производних капацитета, снабдевања и потрошње односно стамбеног фонда. У то време секретар Централног комитета постао је Ђоко Пајковић. Саобраћај, велика потрошња и стамбени фонд били су у првом плану.⁴⁰

Ускоро је сазван Брионски пленум, следило је обарање А. Ранковића и смањење делатности УДБ-е. Као раније у Краљевини Југославији, Црногорци су важили за експоненте централизма, некад на Космету, Македонији и Војводини, а 1945-65. и у Босни и Херцеговини и Хрватској, где су слати као јекавци. Према анкети из 1991. године, у Хрватској су од представника нација Југославије најбоље били плаћени Црногорци, јер су држали шефовске положаје у политичкој и редовној полицији, у судовима, војсци, па и у школству.

У УДБ-и до 1966. године Црногорци су представљали 28,4%, док су кудикамо многобројнији Срби давали 58,3% службеника и функционера. Ипак, нико од Црногораца није на Брионском пленуму окрзнут, захваљујући Вукмановићу Темпу, са којим је Тито разговарао непосредно пре пленума. Тада су у Извршном комитету ЦК седели Блажо Јовановић, Темпо, Ђоко Пајковић и Вељко Зековић, дакле њих четворица на 19 чланова. У комисију о Ранковићевом случају ушао је Блажо, али се није истицао, док је жестину показивао Темпо. У име ЈНА одмах после Ранковића иступио је у дискусији Вељко Ковачевић, који је изјавио да армија сматра да је реч о Ранковићевој завери, што није доказивано. У исто време министар народне одбране Хрват Иван Гошњак имао је најкоректније држање према Ранковићу. Душан Мугоша је наговарао Војина Лукића да дискутује како би се сачувао. Око рушења Ранковића више се ангажовао Крсто Булајић. Темпо је доцније признао заблуду око свога иступања на Брионском пленуму. Од удбаша Црногораца ваља поменути Вељка Мићуновића, једног од Ранковићевих помоћника, који је УДБ-у увео у дипломатску службу (XII одељење), а политички је потонуо не због Ранковића, него због опирања општој Титовој линији, и то касније.⁴¹ Професор Факултета политичких наука у Београду М. Зечевић, у књизи *Почетак краја СФРЈ*, тврди да је поводом Ранковићева питања настало нејединство у ЦК СК Црне Горе па и у његовом Извршном комитету, јер су се уступци за даљи убрзани

⁴⁰ Конгреси Савеза комуниста република 1965, Београд 1965, 69, 76, 489, 86, 87, 89

⁴¹ В. Лукић, Брионски пленум и обрачун са Александром Ранковићем, Београд 1990, 183.

раст Црне Горе очекивали од централистичког курса и посебно српске владе у погледу Јадранске жељезнице.⁴²

Одмах пошто је завршено свргавање Ранковића, и кад се очекивало чишћење по републикама, одржана је (5. јула 1966.) седница Извршног комитета ЦК Црне Горе. У првим коментарима дошло је до изражаја чуђење како је до “случаја” уопште могло доћи, а расуђивања нису полазила од суштине одлука ЦК СК Југославије. Било је и појединих примедба шовинистичке природе (против “србијанштине”), не водећи рачуна да је припадник УДБ-е Црногорац долазио на најмањи број становника, тј. да их је процентуално било највише. Неки су очекивали реакцију непријатељских елемената против режима; закључак је био да се што пре одрже састанци са комунистима који су радили у органима безбедности, на којима би се расправљало о одлукама пленума ЦК и о конкретним деформацијама и неправилностима; једино је одлука била да се смене министар унутрашњих послова и његов помоћник у републичкој влади Црне Горе. Кад је извршена анкета Извршног комитета ЦК СК Југославије (19. септембра 1966) егзактно је установљено да је у савезној УДБ-и било највише људи из Црне Горе, Херцеговине, Далмације и Лике. Као спроводници Ранковићеве линије у дипломатији нарочито су се истицали: Р. Зец (шеф обавештајне службе и главни наредбодавац), Јевто Шашић, Вељко Мићуновић, Коста Вукотић (помоћник начелника Кадровске управе) те дипломате Гојко Божовић и Милутин Поповић. Познато је да су Титову приватну резиденцију (Ужичка бр.15) обезбеђивали Црногорци, али из Армије.⁴³

У променљивим односима са СССР-ом после 1955-6. године понекад се у дипломатији наводило да је Коча Поповић сматрао да је пребрзо настало измирење са Москвом.⁴⁴

У пролеће 1953. године дошло је до занимљиве критике Побједе од стране Вељка Милатовића, важног функционера УДБ-е, којим се циљало на Блажа Јовановића. Блажо је, наиме, био тесно повезан са редакцијом листа и мало је бројева штампано без бар једне његове слике. Критичке опаске су одасвуд напабирчене, те су могле деловати противречно: ударено је по локализму и племенском амбијенту, прозвани су неки локални главари, а у исто време замерано је да се изградња Титограда спроводи пребрзо, те је ангажовала трећину средстава; изградњом престонице, требало је афирмисати црногорску државност. Сличних примедба централистичког усмерења било је и раније (Б. Нилевић),

⁴² М. Зечевић, Почетак краја СФРЈ, Београд 1998, 65.

⁴³ Као нап. 41.

⁴⁴ Р. Петковић, Субјективна историја југословенске дипломатије, Београд 1995. 12.-Вид.и: В. Мићуновић, Московске године 1956-1958, Загреб 1977.

али их је редакција негирала. Подгорица је од почетака планске изградње уживала изузетно место⁴⁵, те је грађевинарство стално било пренаглашено, па је још 1966. године гутало два пута више средстава него инвестиције у индустрији републичним средствима.⁴⁶ У сазваном округлом столу министри и бивши министри су се у понечему слагали са критиком. Месец дана након округлог стола одржан је проширен пленум ЦК СК Црне Горе о идејним питањима. Несумњиво је да је Блажо Јовановић пре руководиоца Хрватске и Словеније наглашавао државност републике и Титоград изграђивао као достојну републичку престоницу.⁴⁷

Према федеративном концепту, све су републике у борби против евентуалне мајоризације имале једнак број посланика у Већу народности, што је сасвим у реду. Али није било бирократске уравноравнобавања на државним положајима, што је проналазак тек Жабљачког устава (1991-92), него је избор руководећег кадра извођен према способностима односно револуционарне прошлости и искуства. Стога су Црногорци стари партијци били заступљени кудикамо више него што би их хватала републичка квота. Ту треба поћи од Извршног комитета ЦК СКЈ. У комисији за уставна питања (од новембра 1960) налазили су се Блажо Јовановић, Темпо, Вељко Влаховић, Вељко Зековић (касније и као секретар) и Вељко Поповић; у ужој комисији од петорице Црногорци су били Вељко Влаховић и Вељко Зековић. Текст новог устава (1964) припремили су већином Црногорци: Никола Срзентић, Вељко Зековић, Милорад Вучковић, уз консултовање петорице других означених као експерти. У усклађивању савезног и републичког устава учествовали су и Вељко Мићуновић и Вуко Павићевић.⁴⁸ У војним врховима Црногорци су били доминантни у Главном генералштабу и у командама армија. Већ првих година заједничког живота имали су тројицу начелника Главног генералштаба (Велимира Терзића, Арсу Јовановића и Пека Дапчевића), а касније су држали значајне положаје и у Ратној морнарици. Црногорци су третирани и као представници Срба, као што су другостепени Личани важили за представнике

⁴⁵ Б. Ковачевић, н.д., 85.

⁴⁶ 30 година социјалистичке Југоославије, Београд 1975 (индекси цена: грађевинарство — 24,1, индустрија 12,5).

⁴⁷ О схватању државе у Црној Гори и њеним карактеристикама, а пре 1918. Политика је (23. XI 1923) објавила значајан чланак чији је аутор Т. А. - Мала држава у социјалистичкој републици, са паритетима, где је владало начело солидарности према неразвијеним а при томе су форсирани стари комунистички чланови представљала је уносан посао за Црну Гору. На основу дотација, без обзира на минималну производњу, Црна Гора је још 50-их година представљала потрошачко друштво, пре великих центара Београда, Загреба и Љубљане.

⁴⁸ Р. Петковић, н.д., пассим.

Хрватске (преузимали би дужност у Генералштабу за време годишњих одмора или путовања начелника).

У дипломатији су Црногорци били веома заступљени, па су се неки од њих изјаснили и за ИБ (Голубовић, Лале Ивановић, Божо Љумовић). За амбасадоре у Москви одређивани су Црногорци и Срби, а до Титове смрти, по прећутној сагласности, функција министра иностраних дела препуштана је Србима. Од 12 министара спољних послова Црногорци нису имали свога репрезента, мада су том положају били најближи Вељко Влаховић, Орландић а можда и Мишо Павићевић. Црна Гора је по “кључу” имала и председника државе и председника савезне владе. У врховним савезним инстанцама увек су имали више од “квоте” (шестине) места (чланова), мада је Црна Гора представљала до 2,5% укупног становништва. Црна Гора је дала и министра финансија у савезној влади, док је тај положај у Краљевини Југославији био резервисан само за Србијанце.

У авнојској Југославији постојале су три развијене (Србија наводно) и три неразвијене републике, па су развијени у име солидарности били дужни да одвајају средства за развој заосталих. Процентуално је највише добијала Црна Гора, захваљујући у великој мери својим представницима у првом политичком тиму, али и подршци Србије. Најмање је био развијен Космет, али је до 1966. године за његов напредак била задужена само Србија, која је, на примјер, 1947. године имала мање индустрије него Босна и Херцеговина.

Савезне дотације Црној Гори биле су вишеверсне и вишеструке: најпре глобалне, по стопи, потом за издржавање управног апарата, инвестиционе за индустријализацију и електрификацију, војне у инфраструктури, финансирање великих инвестиционих радова савезног значаја, плаћање стручних кадрова упућиваних у Црну Гору, пребацивањем готових индустријских објеката, посебно од средине 1948. године (на пример, млинови из Војводине, слично као што је нова шећерана из Зрењанина монтирана преко лета 1948. у Елбасану), дистрибуцијом УНР-иних пакета и робе, бесплатно слање хране или индустријских артикала по фабричким или гарантованим ценама. Политички прваци родом из Црне Горе особито су се залагали да се Црној Гори повере средства у вези са великим радовима (исушење Скадарског језера, трагање за нафтом у улцњском крају 1952, Темпов захтев да се савезно финансирају радови за планирани велики број и мањих хидроцентрали). Познато је да су те инвестиције омануле, па се ни нешто добијене зиратне земље око Скадарског језера није обрађивало као у годинама II светског рата. Због планирања на широком фронту из 1947. године, прве две године I петогодишњег плана појеле су у Црној

Гори 40 милиона тадашњих динара без икаквог резултата, наводно за припремне и истражне радове, али су паре лутале на стамбену и другу изградњу Подгорице. Стога су планови и бацање пара морали бити редуцирани. Априла 1951. обустављено је 110 програма, али је ту мало изостала Црна Гора, нешто више Македонија; ово изузимање чињено је не само из “протекције” Црногораца у првом државном тиму, него и из политичких разлога после резолуције ИБ и брже изградње Бугарске од 1948. године. Партиципација Црне Горе стално је смањивана и постала је симболична у подизању кључних објеката И петогодишњег плана. У своти од 11.833 милијарде укупне вишегодишње суме партиципација, Црна Гора је дала само 390 милиона а примила је кудикамо више. Потребне Космета срезане су на 190 милиона, од чега је Србија, не рачунајући учешће у укупној партиципацији, морала накнадно обезбедити 90 милиона. Такво планирање је касније мањинској реакцији послужило као аргуменат непријатељског третмана арбанашке бројне популације. Републички као и савезни органи су 1952. године суочени са нетачним извештајима о трошењу средстава и о вршењу плана у Црној Гори. На седници Привредног савета ФНРЈ представник Црне Горе Филип Бајковић је (априла 1952) признао да је Црна Гора произвела само 45% планираних из 100% финансираних обавеза, а да се никако неће моћи надоместити производња енергената и дувана, надајући се да ће обновљена солана у Улцињу дати 22.700 тона соли, те делимично компензирати средства поједена без ефеката на другим странама. До тога такође није дошло. Морала је бити извршена нова ревизија штимованих извештаја и буџетски ребаланс. Буџетски дефицит јавио се већ код локалних народних одбора који нису обавили инвестиције а потрошили средства; губици су били знатно већи због нерада и споре градње код већих, инвестиционих објеката. Није, наводно, могао да се изведе обрачун већих привредних предузећа у вези с накнадним кредитима Народне банке. Ипак, септембра 1952. савезна каса је попунила испражњен републички буџет, те је одлучено да Црна Гора прими као и дотада глобалну бесповратну дотацију, док су Босна и Херцеговина и Македонија добијале средства у виду правих кредита које су морали да се врате.⁴⁹ Таква одлука савезног врха изазвала је моралну девалвацију у трошењу средстава Федерације.

Нове велике финансијске ињекције Црној Гори дате су између VII и VIII конгреса Савеза комуниста Југославије (1958-64), тако да је планирано да индустријска производња у Црној Гори порасте за пет пута у односу на 1956. годину, да се за 2,6 пута увећа број запослених

⁴⁹ Побједа 1-2. I 1952, I.

у црногорској индустрији, да се лична потрошња увећа за 2,8 пута и да целокупна црногорска привреда порасте за два пута.⁵⁰ Неволје су, међутим, настајале јер су тражени додатни услови за нова предузећа. Планирање је у великој мери било без сагледавања локалних услова и непосредних произвођача, грађење је било споро и нерационално, објективне околности су стога условљавале поскупијавање изградње, тако да су колективи примали објекте са великим дуговима; опет је главни инвеститор морао да наплати спорост у раду и додатне промене. Један дискусант на VIII конгресу из Иванграда изјавио је да су таквим радом инвестиције у његовом месту поскупеле за седам милијарди.⁵¹

Поред финансирања из солидарности на савезном нивоу, постојала је бесповратна помоћ из република, у првом реду из Србије. Камioni који су шумској оперативи позајмљивани (касније и рудницима угља у Пљевљима) нису враћани или су враћане олупине. Школовање високошколске омладине на Београдском универзитету (са приоритетним и јефтиним смештајем по домовима) било је бесплатно, као и лечење у елитним београдским болницама. Било је, с друге стране, случајева да упућени стручњаци из Србије нису добили средства из савезне касе, тако да је њихово издржавање пало на рачун Србије.

Како се стање није поправљало, у централним партијским телима помало се сумњало да је Црна Гора спремна не само да троши без плана, него и да не мисли на свој привредни развитак и подизање своје радничке класе. Црногорско село било је пренапућено беспослених људи, а са инвестицијама је требало увозити и радну снагу, осим административаца и чувара објеката. Стога је црногорски Извршни комитет ЦК КП објавио оптимистички извештај о могућности привредног развитка Црне Горе.⁵² Такви светли надобудни глобални извештаји подношени су и касније. У свом експозеу 27. марта 1954. Велизар Шкерковић је навео да буџет Републике садржи већ 72,9% властитих средстава а да савезне дотације буџету износе само 27,1% и то у износу од четири милијарде и 83 милиона (али само као алиментација буџетских расхода на управне структуре). Буџет 1953. године пробијен је повећаним социјалним осигурањем од 10%, који је у Црној Гори 1954. године износио већ 45% буџета (он је увек био знатно већи него у другим републикама, без обзира на солидарност тих република код болничког лечења; у Црној Гори се лако добијало боловање и рекреација после болничког лечења); дефицит 1954. године износио је 540 милиона. Административни расходи од 1,262.714,000 динара били су готово једнаки са инвестиционим

⁵⁰ VIII конгрес СКЈ. Стенографске белешке, књ. I, Београд 1965 (Ђоко Пајковић).

⁵¹ Исто, књ. II, Миливоје Стијовић из Иванграда (11. XII 1964).

⁵² Побједа 6.1 1951,1—2.

расходима из буџета Републике од 1,295.516,000 динара. Буџетски расходи по глави становника у Црној Гори 1953. године износили су 11,522 а у 1954. планирани су на 13,900, али су на крају године били знатно већи. Република није имала могућности да издвоји нека средства за трошкове у просвети, те је било потребно да то изведу комуне, ако не мисле да се одрекну тих установа. Црногорским финансијама је увек више одговарао централистички а не федерални финансијски систем, јер је у централистичком систему све расходе ипак некако покрила дубља централна каса, те се могло комотно и планирати и трошити, што у ограниченом федералном буџету није било могуће, јер није било неког другог који би намирио губитке. Године 1954. настао је почетак сузбијања таквих обичаја у трошењу средстава која су други створили.⁵³

Са светлим перспективама се није штедело. Обновљена солана у Улцињу била би као неки перпетум-мобиле, која би без већег рада давала поклон сунца; планирано је и повећање од 75% (то је бар лако), али до све тога није дошло. Нереална је била и процена да у околини Никшића на 7 км² простора има богате руде боксита, па се већ 1951. тражио новац за печење боксита и отварање нових радних места. Слична је ствар била и са другим настојањима да се умири савезни врх. Новац па Новац, радна места и станова за нове раднике! Није остварен ни преамбициозни и хвалисави програм да ће се 1951. године 26.769 домаћинстава учланити у 45 узорних сељачких радних задруга. Ни ранијих година нису искоришћене природне погодности у сточарству и воћарству као и у пошумљавању голети, јер је можда требало увести и чобане. Производња ни издалека није могла да прати набујалу потрошњу света који је из села навалио у варошице. Непрестано је преко штампе и Народног фронта апеловано на штедњу и на неразбацавање материјала и сировина при раду, као и на правично разрезивање и сакупљање пореза у пољопривредним домаћинствима, на инспекцију у трговини, у издавању карата за снабдевање, нарочито оних "Р". Потрошња је увек и на свим странама и у привредним гранама била знатно већа од планираног и од производње. Потрошња је у јавности била најочљивија код исхране. Попис стоке (маја 1949) изазвао је критичке осврте у новинама, јер је велики број стоке био прикривен.

Неумереност у тражењу хране и текстила у годинама суше и глади (1950, 1952), кад су и главне произвођачке области биле гладне, јер им је храна одузимана, није деловало симпатично. У Побједи је 75% написа посвећено разним питањима везаним, директно или посредно,

⁵³ Ту се морало сетити да су и неки најугледнији црногорски историчари после II светског рата тврдили како је Краљевина Југославија економски израбљивала Црну Гору, иако је хектар земље у Црној Гори плаћао динар пореза, а у Војводини 2000.

за снабдевање храном и другим потрештинама. Органи министарства обилазили су мензе и народне одборе и указивали помоћ у новцу и у организовању да се више производи у самој Републици и добавља без посредника. Акцент је био у довозу из Војводине, северне Србије и Славоније. Док је било УНР-ине робе, она је више задржавана у приморским областима, тобож због саобраћајних тешкоћа; она се готово није видела у Војводини. Откуп житарица 1948. године сведен је на само 80 вагона, али је из Војводине (већ августа 1946) за потребе других република, и поред лошег саобраћаја извучено 10.400 вагона; Црној Гори, после прве расподеле, додато је још 600 вагона. У откупу вуне Црој Гори је у пролеће 1947. године одређена испорука свега 150 тона, док је Србији узето 2000 тона. За извлачење дрва, Србија је била задужена да обезбеди Црној Гори камионе и возаче. Код откупа меса (јула 1949) Цма Гора је оманула за 35%, и то и поред неисправног пописа стокe. Док је у Војводини произвођач ишао у затвор за извршену испоруку, у Црној Гори је све пролазило без санкција, рођачки, па су се ствари понављале. Црна Гора је тражила волове за вучу, иако се саобраћај воловским запрегама мало обављао у Црној Гори. Потрошња меса у сеоским домаћинствима у Црној Гори чак и по неисправној статистици износила је 12 кг. годишње, више него у Македонији и другде, иако је у Црној Гори као месна храна служила и морска и језерска риба. Црногорска влада је интервенисала код дистрибуције индустријске робе, иако се ништа од текстила, примерице, није делило у Војводини, која је текстил производила; Црна Гора, као и Албанија, за време ратних година у том погледу је поприлично била снабдевана из Италије. У погледу откупа свиња, Привредни савет је одлучио да се оне не откупљују у Црној Гори, но да јој се свиње још допремају. При томе је тражен већи контингент, јер су свиње због десетодневног транспорта губиле у тежини. Само у једној потреби је Црна Гора трошила мање него друге републике - у струји; у Црној Гори је отпадало на становника 40 киловат-сати годишње, док у Словенији 26 пута више. У свему узевши, Црна Гора је у првим оскудним годинама кудикамо више трошила него друге републике, мада је незнатно прилагала у фонд за расподелу. Код индустријске робе, ако се она за Црну Гору у 1947. години означи са 100, она је у 1948. години и зносила већ 145%, у 1950 -212%. Подбачај у производњи електричне енергије је 1951. године износио 61,7%.⁵⁴

Привредни савет ФНРЈ означио је црногорског сељака ван задруга као привредног пасивца, па је (јануара 1949) пленум наложио да се у току године активира 10.000 сељачких домаћинстава у Црној Гори; такво село требало је да да потребну радну снагу у индустрији

⁵⁴ Подаци на овом и другим местима узети су из четири књиге Записника.

Републике, што је остварено у малом проценту, па је у виду братске солидарности из дебарског краја довлачена радна снага за теренске послове у никшићком крају, док су друге републике, па и мањинци из Војводине, давали стручно радништво, мајсторе. Показало се као тачно запажање Герхарда Геземана, који је идеализовао херојског човека Црне Горе, да Црногорац не воли занате па ни ратарство. Чак и за сечу и крчење шуме тражени су радници са стране, а неангажована радна снага у Републици живела је од прекорачења у финансирању инвестиција или од ренте са земље добијене у Војводини и дате у аренду. На инвестиционим радовима ангажовано је око 9.000 радника, од чега 700-800 на припремању објеката. Ти припремни радови стално се помињу и обилато финансирају. На Скадарском језеру радило је 1.400 физикалаца, док у обнови Шупље Стијене и код Бијелог Поља није у лето 1949. могла бити обезбеђена радна снага за 500 неквалификованих радника. Ове није давало црногорско село. Ни дрвна индустрија није испуњавала очекиване резултате, па је (априла 1951) у Словенији и Србији измењен систем рада, те се ишло и на раубовање да се осигурају уговорени извозни аранжмани. У Црној Гори су (као и у Албанији) стално тражени нови камиони, трактори, компресори и стројеви за резање грађе из увоза. Обавезе Црне Горе у погледу шумарства смањене су још септембра 1949, и то чак за 75%, а обавезе према ЈНА за 50%. У грађевинарству, где је Република болесно била заинтересована, на евиденцији у предузећима било је 7.600 а на лицу места 4.659 радника, тј. 32,7% налазило се на боловању и рекреацији, дакле, изван посла, али са платом.⁵⁵

Према експозеу председника Привредног савјета Црне Горе Андра Мугоше у Народној скупштини, пораст народног дохотка не би био могућ без два битна фактора: социјалистичког система и помоћи братских република. Савезна дотација прве петолетке у индустријализацији Црне Горе износила је 90%, док је Република издвајала само 10%. Године 1951. савезне дотације су смањене за 257 милиона, што је Република могла да компензује повећавајући средства за инвестиције у свом буџету за 11%, па су приходи из привреде у 1951. години у односу на 1950. годину повећани за 19%. Ако је то Црна Гора могла да изведе 1951. године, могла је и других година, тако да је удео савезне касе омогућавао притисак на потрошњу. У инвестицијама буџета за 1951. годину удео индустрије износи 22,9%, пољопривреде 18,8%, за шумарство 3,5%, за саобраћај 18,1%, за стамбену изградњу 11,2% уз даљих 1,2% за остало грађевинарство. Пораст у привреди у годинама 1952-58. износио је: 1952 -7,35, а у ФНРЈ 7,62; индустрија је

⁵⁵ Побједа 1.1 1951, 3. -Вид.и: Исто, 5.1 1954, 3.

ту суделовала са 7,15, у ФНРЈ са 11 поена; у грађевинарству 2,98 а ФНРЈ 6,84 поена; у саобраћају у Црној Гори 15,45, у занатству у Црној Гори са 9,73, у ФНРЈ 5,53; у трговини у Црној Гори 9,73 у ФНКЈ 8,39 поена. Виши ниво у занатству и трговини према ФНРЈ последица је повећане потрошње,⁵⁶ Стално и свуда потрошња, непокривена производњом.

И поред помоћи братских република, друштвени производ у Црној Гори је много заостајао иза других, произвођачких република. Године 1952. он је у Црној Гори износио 1.310 а у ФНРЈ 1.982 динара; 1963. 1.917 према 2.972; године 1966. друштвени производ у Црној Гори износио је 3.462 а у осталом делу Југославије 4.984. Најгоре је било што се распон повећавао. У привреди је доходак био још у већем раскораку.

За Црну Гору и њену потрошњу карактеристична је била изградња станова и уопште подизање Титограда као главног града државе Црне Горе. У време II светског рата, према званичним подацима, потрошено је 34.000 стамбених зграда а оштећено је 9300. Ове цифре су нетачне, јер Подгорица у току и пре рата није имала преко 43.000 житеља, да се претпостави да је у свакој кући становао само по један човек. У годинама 1946-48. обновљено је 1.200, што значи да зграде нису баш много биле оштећене, јер је та обнова обављена домаћим снагама и материјалом. Изградња стамбених објеката била је у Титограду најинтензивнија у земљи и ту су Црногорци показали да не морају да буду спори. То је типичан вид потрошње. У Титограду су и ситнији службеници добијали станове. У науци, и млади сарадници института стицали су нове конфорне станове и кредите за стамбену изградњу. У Београду институтски сарадници нису добијали станове, а на универзитету тек са рангом ванредних професора.

У периоду 1947-54. године уложена су знатна средства да се Црна Гора ослободи заосталости, да се коришћењем природних ресурса оспособи за самофинансирање. У том улагању савезна средства су опет учествовала са 70-90%. У пољопривреду је уложено 6,5% своте, у шумарство 0,6%, у индустрију и рударство 43,9%, у нестамбено грађевинарство 1,2%, у саобраћај 10,1%, у трговину и занатство 4%. Привреда је укупно ангажовала 74,9% средстава, друштвени стандард 20,3%, остало 4,8%. Доходак по глави становника био је 1954. већи за 36% него 1947, а 1954. у Црној Гори износио 54% дохотка на савезном нивоу. Укупна основна средства Црне Горе те године износила су само 0,9% основних средстава ФНРЈ.

Савезне дотације су се односиле и на цене. Постојала је двострукост цена: цена робе добијене из савезне дистрибуције, које су биле ниже, и републичке цене које су биле више него цене у осталој

⁵⁶ Побједа 31. I-1. II 1951, уводник.

ФНРЈ. Скупљи су били и пољопривредни и индустријски прехранбени производи, пића, огрев, саобраћајне услуге, а јефтине су биле само цене трајне робе за покућство, средства за одржавање здравља, грађевински материјал, средства за пољопривредне и занатске послове и комуналне услуге. Већина јефтине робе била је дотирана. Занимљиво је да је (крајем 1968) текстил у Црној Гори био јефтине него у осталој Југославији, иако није производјен у Црној Гори, а саобраћајне услуге су биле знатне.⁵⁷

Иако великим средствима пре свега шире заједнице, напредак је ипак постигнут. Производња и доходак 1954. године у односу на 1947. били су: у пољопривреди већи за 17%, у индустрији за 186%, у грађевинарству за 90%, у поморском, цестовном и поштанском саобраћају за 261%, у трговини за 49%, у угоститељству за 120%, у занатству за 274% а мањи су били за 90% у шумарству. Шуме су обухватале 44,5% укупне територије Републике и биле су изнад европског просека по глави становништва. Због ниске технике али и отпора народа да се шуме сувише секу, планови у шумарству нису се могли остварити.

Поред већ означених негативних околности и обичаја у трошењу и раду, постојале су и структурно-гранске па и субрегионалне неусклађености. Привреда Црне Горе била је хетерогена,⁵⁸ са знатним разликама које су се даље увећавале инвестирањем у средњој субрегији, а запостављањем северног дела Републике. Пољопривредно становништво учествовало је у националном доходу (1971) са 35% (у Југославији као целини са 38,2%),⁵⁹ или убрзо још знатно мање са непланираном а пребрзом деаграризацијом. Храна је ионако долазила са стране (осим свежег поврћа из Зете и воћа са југа и севера Републике). У Црној Гори одлазак са села у град или варошицу није значајно ступање у индустрију или продуктивно занатство, и просто је тешко знати где се бивши сељак све запошљавао. Запошљавање у друштвеном сектору од 1947. до 1973. увећало се пет пута.⁶⁰ Зато се и може разумети да се робна

⁵⁷ Статистика цена, Београд 1968, 91, 92; Кретање Привреде у прве две године привредне реформе, Београд 1967, 7.

⁵⁸ Р.Вучковић, Проблеми, 36.

⁵⁹ Ж. Калезић, Структурне промене на црногорском селу у XX вијеку, Титоград 1976, 64, 67, 53-4, 55. -Ф. Бајковић је у дискусији на VII конгресу СКЈ (25. априла 1958), говорећи о бесперспективности пољопривреде брдског подручја, тражио посебна средства за подизање прерађивачке индустрије у Црној Гори и за нагапање поља по вртачама (VII конгрес СКЈ, Стенографске белешке, Београд 1958, 302-4 (ако би то технички било изводљиво, уз астрономску цену таквог наводњавањем квадратног метра; стварно, тражена је лака индустрија (али које би домаће сировине прерађивала?) и наводњавање средњег дела Републике, чиме би се обавила деаграризација планинских крајева уместо да се развије сточарство.

⁶⁰ Тридесет година, 118.

привреда већ 60-их година у Црној Гори увећала у односу на године прве петолетке за 6,5 пута, док је у Југославији као целини само 3,5 пута.⁶¹ Црна Гора постала је пре других средњеразвијених република авнојске Југославије урбанизовано потрошачко друштво.

Донедавно сиромашна сточарска земљица, Црна Гора се за време авнојске Југославије претворила у варошку земљу, где ни становник села није морао бити пољопривредник, јер је постао сељак-радник, непродуктиван у обе професије. Стога је и разумљиво да је индустрија у Црној Гори стварала акумулацију од свега 8,9% док је у Југославији као целини давала 18,2%.⁶² Све је то омогућавала шира заједница, а за човека је било главно да је живот у граду леп, богатог садржаја и могућности, поготово ако се поред радног места дође и до стана. Али авнојска Југославија је ишчилела. Ко ће бити нови донатор лагодног варошког живота?

Bogumil HRABAK

MONTENEGRO IN THE AVNOJ YUGOSLAVIA BETWEEN 1945 AND 1966

Summary

Having been until only recently a small, cattle breeding entity, in times of AVNOJ based Yugoslavia Montenegro turned into some kind of urbanized society, where neither the villager was supposed to be true agriculturalist, becoming a farmer– worker, unproductive in both professions. It explains the fact that the industry in Montenegro was accumulating only up to the 8,9%, while the result on the federal level was reaching 18,2%. It is obvious that amortization of this difference and its consequences was managed by the activities of broader social community. For the common man, it was mainly important to enjoy the benefits of the city life, especially when the employment was accompanied with possibility of housing. But, this kind of state umbrella, in shape of AVNOJ's Yugoslavia, ceased. Years to come will impose the question of new donor of easy city life.

⁶¹ Д. Брезник Демографски и други аспекти радне снаге у Југославији за наредних 20 година, "Економист" бр, 1/1969, пассим.